

УДК 339.13.017 :336.717.3

Кучукбаева І. С.

АНАЛІЗ ЗАГРОЗ ТА МОЖЛИВОСТЕЙ НА РИНКУ БАНКІВСЬКИХ ДЕПОЗИТІВ УКРАЇНИ

Стрімкий розвиток процесів лібералізації, інтеграції та глобалізації у світовому господарстві, що почався в кінці ХХ століття, позначився на світовому фінансовому ринку: універсальність ринку; розвиток фінансових технологій, передусім сек'юритизація; використання похідних фінансових інструментів; транснаціоналізація банківської діяльності; розвиток інформаційних технологій; зростання конкуренції між кредитно-фінансовими установами на національному ринку внаслідок диверсифікації їхньої діяльності призвели до функціонування потужних міжнародних фінансових потоків та утворення мобільного міжнародного ринку капіталів.

Процеси глобалізації світової економіки все активніше захоплюють і нашу країну. Так однією з основних вимог вступу України до СОТ є правове забезпечення доступу філій іноземних банків на ринок України. Але в такому випадку за прогнозами аналітиків українські банки не зможуть витримати конкуренцію із сильнішими транснаціональними банками, що спричинить за собою і інші негативні наслідки: відплив українського капіталу до зарубіжних країн, ускладнення банківського нагляду за зазначеними установами, підвищення вразливості банківського сектору до коливань на світових фінансових ринках. Крім того, наша країна потребує значних коштів для здійснення структурних перетворень та розвитку економіки. На фоні таких подій стає вкрай важливою проблема зміцнення конкурентних позицій українських банків та залучення ними додаткових грошових коштів.

Будь-яка фірма не існує в замкненому середовищі – її оточують різні суб'єкти економіки та об'єктивні характеристики ринку, які впливають одне на одне і на фірму зокрема. Тобто можна говорити про певне середовище, в якому знаходиться і здійснює свою діяльність підприємство, в даному випадку – комерційний банк. Таке середовище називають маркетинговим. Специфіка сучасного маркетингового середовища полягає в тому, що воно постійно змінюється, в наслідок чого виникають маркетингові проблеми або ринкові можливості. Для діагностики маркетингових проблем та ринкових можливостей необхідно провести аналіз макро- і мікрмаркетингового середовища. До першого відносять сукупність суб'єктів та сил, діяльність яких не піддається контролю фірми, і воно включає політико-правове, економічне, демографічне, культурне, соціальне, науково-технічне та природне середовище. До другого - сукупність суб'єктів та сил, що безпосередньо впливають на фірму та відносно піддаються контролю, а саме: споживачі, конкуренти, постачальники, посередники та контактні аудиторії [14,25].

Аналіз макромаркетингового середовища.

АНАЛІЗ ЗАГРОЗ ТА МОЖЛИВОСТЕЙ НА РИНКУ БАНКІВСЬКИХ ДЕПОЗИТІВ УКРАЇНИ

Політичні фактори. Політична обстановка в будь-якій країні світу безпосередньо впливає на обсяги вкладень населення в банківські установи через впевненість у поверненні своїх коштів. Через загальну політичну нестабільність, що спостерігається в Україні, знижується позитивність очікувань щодо політичних змін. Населення в такій ситуації схильне до збільшення споживання за рахунок зменшення заощаджень. Так, після проведення виборів президента 2004 року та виникнення політичної кризи серед вкладників банку спостерігалось масове дострокове зняття коштів з банківських депозитів та переведення коштів на рахунках у готівку, внаслідок чого НБУ був вимушений встановити ліміти на ці операції.

Негативний вплив на ринок банківських депозитів очікується і від запровадження в недалекому майбутньому оподаткування процентних доходів за депозитами населення в банку. Згідно Закону України "Про податок з доходів фізичних осіб" від 22 травня 2003 року ставка податку на дохід у вигляді проценту на депозит (вклад) у банк чи небанківську фінансову установу з 1 січня 2005 року становитиме 5%. За оцінками фахівців запровадження оподаткування депозитів торкнеться насамперед найбільш динамічно зростаючого сегмента строкових вкладів населення, які є керованими пасивами банку, що може призвести до зниження стабільності установи. Як свідчать дані аналізу фахівців центру UEPLAC, на сьогоднішній день 86,4% депозитних вкладів становлять внески до 2 тис. грн.[5,9] Тому, запроваджуючи депозитний податок, уряд насамперед збільшує податкове навантаження на доходи найбільш соціально незахищених банківських клієнтів. Експерти фінансового ринку прогнозують, що після введення податку на проценти за банківськими депозитами відбудеться значний відплив коштів вкладників або зупиниться їх зростання. Крім того, в Законі, на жаль, не передбачено стимулювання довгострокових вкладів, які стають основою для реальних інвестицій в економіку України. Було б доцільно передбачити в Законі звільнення від сплати цього податку (або зменшення його ставки) на депозитні вклади на тривалий строк.

Спостерігаються і інші недоліки в правовій базі, що регулюють банківську діяльність в сфері залучення коштів. Так згідно Закону „Про Фонд гарантування вкладів фізичних осіб” від 5 липня 2001 року фонд гарантуватиме кожному вкладнику банка-учасника відшкодування грошових коштів за його вкладом, включаючи відсотки, у сумі 1,2 тис. грн. на той день, коли вклад став недоступним. Але на думку фахівців середній клас понесе свої гроші в банк при відшкодуванні не менш, ніж 500 дол. Для порівняння: сума відшкодування для кожного вкладника в державах Євросоюзу становить 20 000 євро [8]. Також, згідно українського законодавства, юридичні особи не можуть розміщувати свої кошти на валютних депозитах (тільки на гривневих), які, з огляду на стабільність іноземної валюти, видаються дуже привабливими – це призводить до того, що значні кошти не можуть бути залучені на депозити.

Для вдосконалення банківської системи України та підвищення ефективності її функціонування Національний банк України регулярно розробляє та впроваджує комплексні програми її розвитку. Так однією з цілей „Комплексної програми розвитку банківської системи на 2003-2005 роки” є активізація діяльності банків з

залучення коштів та їх трансформація в кредити для реального сектору економіки. Цього планується досягнути за рахунок розширення спектру та збільшення обсягу продуктів та послуг на банківському ринку, а також продовження адаптації банківського законодавства України до законодавства ЄС. В наслідок цих змін автори Програми передбачають зростання депозитів фізичних осіб до 39 061 млн. грн. в 2005 році, у той час, як станом на 1 січня 2004 року вони вже становили 32 100 млн. грн. [7], а це навіть перевищує заплановані програмою показники.

На міжнародній фінансовій арені індивідуальні рейтинги успішних в Україні банків стримуються рейтингом країни в цілому, і можуть бути змінені в разі перегляду рейтингу України, як зазначає міжнародне рейтингове агентство Moody's [6].

Економічні фактори. Серед економічних факторів макромаркетингового середовища слід зазначити високий рівень тінізації економіки. Маса активів обертається поза межами легальної економіки – обсяги тіньового сектора оцінюються у понад 50% ВВП [10]. Прихований капітал уникає необхідного юридичного оформлення і не може бути предметом послуг банку, через це банк недоотримує комісійні винагороди від транзакцій, що відповідно знижує його доходи. З іншої сторони, це означає, що насправді доходи населення вищі, ніж зазначає офіційна статистика, тобто існує реальний потенціал для залучення заощаджень від населення.

Малий і середній бізнес має стати головним джерелом доходів населення, формування так званого середнього класу. Однак такий бізнес розвивається вкрай повільно, а іноді і спонтанно. Цей факт опосередковано впливає на здатність банку залучати кошти на депозити, бо для забезпечення надійності і стійкості банківської установи вкрай важливою є розумне співвідношення між активами та пасивами. Якщо активні операції (тобто надання кредитів) не забезпечують достатнього прибутку, то банк не буде спроможний забезпечити пасивні (сплата зобов'язань вкладникам), відповідно залучення додаткових коштів в банк не буде мати змісту.

Не дивлячись на зростання темпів інфляції в кінці 2004 року, що цілком пов'язано з виборами президента та заполітизованістю економічних рішень (засоби масової інформації називають цифру 12% в розрахунку грудень 2004 до грудня 2003, а Держкомстат – 11,3% в розрахунку листопад 2004 до листопада 2003), в попередніх періодах її темпи уповільнювалися. За даними Держкомстату за підсумками 2003 року була зафіксована інфляція на рівні 8,2%, в 2002 – дефляція 0,6%, в 2001 інфляція в Україні склала 6,1%, в 2000 – 25,8%, в 1999 – 19,2% [9][16]. Сповільнення темпів інфляції підвищує впевненість населення в наступному дні і спонукає до надання переваги заощадженням, які є ресурсом для залучення вкладів у банк через депозитні послуги.

Впливовим на обсяги банківських депозитних вкладів є показник рівня монетизації економіки, який характеризує частину сукупного доходу яку економічні суб'єкти бажають тримати у грошовій формі. Хоча рівень монетизації в Україні низький, він зростає і в 2003 році становив 27,97% [2], іншими словами, зростає

АНАЛІЗ ЗАГРОЗ ТА МОЖЛИВОСТЕЙ НА РИНКУ БАНКІВСЬКИХ ДЕПОЗИТІВ УКРАЇНИ

основа для заощаджень, які в свою чергу, за умов успішної стратегії банку, стануть депозитними вкладками.

Економічною передумовою зростання обсягів депозитів і вкладів населення у комерційні банки є позитивні тенденції щодо зростання грошових доходів громадян України, які наочно показані на Рис.1. У січні-жовтні 2004 року порівняно з відповідним періодом попереднього року номінальні доходи населення зросли на 21,1%, що більше приросту за січень-вересень на 0,3 відсоткових пункти. Наявні доходи, які можуть бути використані населенням на придбання товарів та послуг, збільшилися на 26%, а реальні наявні, визначені з урахуванням цінового фактора, – на 16,2%. Із зростанням доходів громадян збільшуються також і заощадження, причому темпами, вищими за ріст споживання. Така тенденція позитивно впливає на ринок банківських депозитів України, підвищуючи попит на дану банківську послугу.

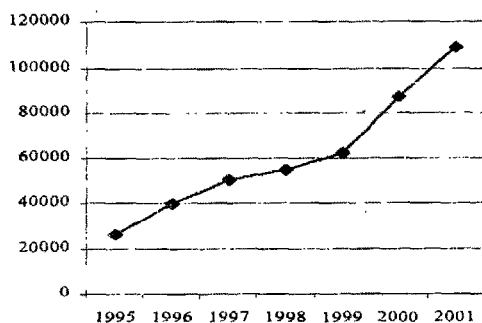

Рис.1. Доходи населення України у 1995-2001 роках, млн.грн. [16].

Позитивно на збільшення обсягів депозитних вкладів впливає підвищення ділової активності, про що свідчить зростання ВВП. Реальний валовий внутрішній продукт у січні-листопаді 2004 року порівняно з відповідним періодом попереднього року зріс на 12,4%, для порівняння: зростання ВВП за січень-листопад 2003р. до січня-листопада 2002р становило 7,7%, а в 2002 році - 4,1% [16].

Характерною рисою економіки України є високий ступінь її доларизації. Станом на 2003 рік за оцінками експертів в економіці України оберталось приблизно 20 млрд. дол. [13]. Також зростають обсяги заощаджень населення в іноземній валюті, причому темпами, вищими за ріст заощаджень в національній валюті, як видно з Рис. 2. Так за даними Держкомстату за січень-жовтень 2004 року населення додатково заощадило в іноземній валюті 2155 млн.грн. [16].

Стабілізація валютного курсу гривні в загальному має позитивний вплив на ринок банківських послуг. Це певною мірою змінює і структуру наданих послуг банком: зростає обсяг послуг з національною валютою, і зменшується обсяг послуг з іноземною. Але з огляду на нещодавні політичні події складно об'єктивно оцінити стабільність української грошової одиниці.

Науково-технічні фактори. Внаслідок сучасного інтенсивного розвитку інформаційних технологій з однієї сторони та загострення конкуренції на ринку банківських послуг – з другої, банківські установи приділяють особливу увагу

впровадженню високотехнологічних банківських продуктів, які значно розширюють можливості банківського обслуговування клієнтів.

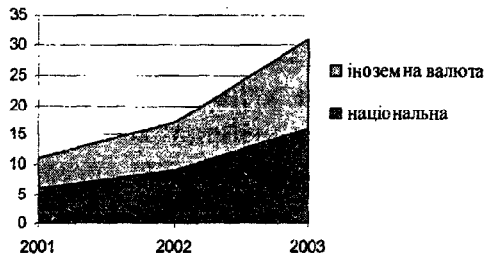

Рис.2. Динаміка заощаджень населення в 2001-2003 рр.(млрд. грн.) [16].

В числі послуг нового покоління можна згадати електронний банкінг (цілодобові платежі по системі "Клієнт-Банк", "Інтернет-Клієнт-Банк"; виписки по рахункам на e-mail і на мобільний телефон; "Інтернет-Кредитування"; попереднє замовлення міжнародних пластикових карток по Інтернет), мобільний і телефонний банкінг, систему миттєвих грошових переказів, багато інших продуктів, пов'язаних з використанням платіжних пластикових карток. Ринок даного програмного забезпечення для українських банків доступний і представлений в основному іноземними виробниками.

Культурні фактори. До культурних факторів макромаркетингового середовища слід віднести традиційну недовіру до українських банків з боку населення. Після хвилі банкрутств банків у 1994-1997 роках банкрутство найбільшого в минулому банку країни – банку „Україна” стало вирішальним у підриві довіри з боку вкладників до стабільності, безпечності вітчизняної банківської системи на сучасному етапі. На сьогоднішній момент, за даними Центру імені Разумкова, банкам довіряють лише 4,8% потенційних клієнтів [2]. Хоча зараз з'явилися прошарки населення, що створили нову культуру. Це молоді люди без упереджень та люди середнього віку, яким вдалося прилаштуватись до ринкових умов господарювання. Слід зазначити, що вони доволі позитивно ставляться до банківської системи та комерційних структурах взагалі. Орієнтуватися на цю групу населення є великою можливістю для банків по залученню коштів фізичних осіб.

Демографічні фактори. Для банківської установи, яка намагається збільшити обсяг залучення вкладів від населення, демографічні фактори мають досить важливе значення. Серед цих факторів найсуттєвішими є депопуляція та, як наслідок, старіння населення України [16]. Це спричиняє негативний вплив на діяльність банку – старі люди споживають більше, ніж можуть заробити, тому у них відсутня база для заощаджень.

Аналіз мікрмаркетингового середовища.

Конкуренти. В мікрмаркетинговому середовищі чітко прослідковується інтенсифікація конкуренції серед комерційних банків на фінансовому ринку України, призводить до неухильного зниження процентних ставок за кредитами, поступового зростання ставок за строковими депозитами, вирівнювання процентних ставок за кредитами та депозитами в різних банках та зниження тарифів на банківські послуги [11]. Відбувається посилення конкуренції як між вітчизняними банками, так і між вітчизняними та іноземними банками. Іноземні банки з дешевими

АНАЛІЗ ЗАГРОЗ ТА МОЖЛИВОСТЕЙ НА РИНКУ БАНКІВСЬКИХ ДЕПОЗИТІВ УКРАЇНИ

фінансовими ресурсами пропонують високий рівень обслуговування та широкий спектр банківських послуг. З 179-ти зареєстрованих на 01.01.2004 банків 19 являли собою банки з іноземним капіталом, 7 з яких зі 100-відсотковим іноземним капіталом (банки України, 45) [1]. Так фінансовому ринку з'явилися два російські банки – „Альфа-банк” і Національний резервний банк. Також поширюють свою діяльність і такі банки, як „Райффайзенбанк Україна” та „ING-банк Україна”, що планує випускати цінні папери, по яким відсотки будуть вищі, ніж за депозитами [15].

В Україні банківська система ще досить молода, щоб накопичити достатній досвід в банківському менеджменті. Крім того при нестачі фінансових ресурсів для банку цей аспект діяльності не є першочерговим. На фоні вітчизняних банків з точки зору банківського менеджменту іноземні банки залишають українські далеко позаду, перетворюючи це на свою конкурентну перевагу.

Споживачі. Населення України як споживачі депозитних послуг банків за розрахунками експертів на руках мають досить немалі кошти – близько 18 млрд. дол., якщо б ці кошти вдалося залучити в господарський обіг, Україна могла б обходитись без іноземних інвестицій [12].

Вже згадувалося про тісний взаємозв'язок активних і пасивних операцій банку. Так як головним джерелом сплати відсотків по депозитам є оплачені позичальниками відсотки по кредитах, негативний опосередкований вплив на депозитний ринок справляє недостовірність фінансової звітності вітчизняних підприємств. До того ж підприємства грубо порушують кредитні угоди з банками, одержані кредити повертають зі значним порушенням строків, окремі позичальники надають неправдиву інформацію про наявність заставного майна, часто під усілякими приводами не повертають кредитів [2].

Постачальники. Ринок програмного забезпечення банківських послуг високого технологічного рівня доступний для вітчизняних банківських установ і представлений в основному іноземними виробниками. Тому обізнаність і володіння останніми новинками на цьому ринку може стати однією з конкурентних переваг на ринку банківських депозитів для українських банків.

Таким чином, вище були визначені і розглянуті фактори макро- та мікрорекетингового середовища. Для прийняття адекватних управлінських рішень необхідно оцінити вплив вищезазначених факторів. Для цього кожному з них виставляється експертна оцінка за 10-бальною шкалою. Аби мати можливість порівнювати за ступенем впливу та значущістю фактори, що відносяться до різних груп, визначається значущість кожної групи факторів в загальному впливі факторів маркетингового середовища.

Серед факторів макросередовища найвпливовішими автори вважають економічні фактори як ті, що обумовлюють можливість населення заощаджувати частину свого доходу та визначають обсяги та структуру цих заощаджень. Наступними за ступенем впливу автори вважають політичні і культурні фактори, які впливають на прийняття рішення про вкладення заощаджень в банк на депозит та визначають ступінь надійності цього вкладу з точки зору вкладника. Науково-технічні та демографічні фактори серед факторів макрорекетингового середовища

КУЧУКБАЄВА І. С.

впливають на ринок банківських депозитів найменше. Відповідна оцінка значущості груп факторів макросередовища відображена в Таблиці 1.

Таблиця 1

Значущість факторів макросередовища.

Політичні	0,2
Економічні	0,5
Науково-технічні	0,05
Культурні	0,2
Демографічні	0,05

Тепер визначимо сукупну оцінку кожного з факторів, що розглядалися вище. Для цього треба помножити коефіцієнт значущості фактора на його оцінку в балах. Результати оцінки ступеню впливу факторів макромаркетингового середовища за даною методикою наведені у вигляді таблиці 3, що відображає найвпливовіші ринкові загрози ринку депозитних вкладів, і таблиці 4, в якій подано найсуттєвіші ринкові можливості. Крім того в таблицях 3 і 4 авторами запропоновані варіанти уникнення ринкових загроз і використання ринкових можливостей відповідно.

Таблиця 3

Найважливіші фактори ринкових загроз макросередовища ринку банківських депозитів України.

Фактор	Значущість фактору	Значущість групи факторів	Ринкова оцінка	Альтернативний варіант розв'язання проблем
Низький рівень монети-зації економіки України	10	0,5	5	Популяризація банківських послуг серед населення
Високий рівень тінізації економіки України	7	0,5	3,5	Забезпечення високого рівня секретності вкладів
Традиційна недовіра до українських банків	10	0,2	2	Позиціонування банку як надійного
Запровадження в Україні в недалекому майбутньому оподаткування процентних доходів за депозитами населення в банку	9	0,2	1,8	Лобіювання відстрочки введення в дію оподаткування та диференційованої шкали оподаткування
Недосконалість національного законодавства щодо депозитних операцій банків	7	0,2	1,4	Лобіювання через Асоціацію українських банків удосконалення законодавчої бази в сфері банківської діяльності

Таблиця 4

**АНАЛІЗ ЗАГРОЗ ТА МОЖЛИВОСТЕЙ НА РИНКУ
БАНКІВСЬКИХ ДЕПОЗИТІВ УКРАЇНИ**

Найсуттєвіші фактори ринкових можливостей макросередовища.

Фактор	Значущість фактору	Значущість групи факторів	Ринкова оцінка	Альтернативний варіант реалізації можливості
Зростання реальних доходів населення України	10	0,5	5	Розширення асортименту послуг для фізичних осіб
Зростання ділової активності в Україні	10	0,5	5	Збільшення обсягів залучення коштів
Стабілізація валютного курсу гривні	9	0,5	4,5	Розширення асортименту послуг
Високий ступінь доларизації економіки України	9	0,5	4,5	Розширення асортименту послуг з іноземною валютою
Сповільнення темпів інфляції в Україні	8	0,5	4	Пропонування довгострокових послуг

Для того, щоб оцінити вплив факторів мікросередовища, дамо оцінку кожній з груп факторів. Так як на ринку банківських депозитів спостерігається жорстка конкуренція та боротьба за споживача, автори вважають вплив конкурентів та споживачів найбільшим. Постачальники на даному ринку проводять однакову політику до всіх вітчизняних банківських установ, тому їх вплив на ринок не такий суттєвий. Відповідна оцінка значущості факторів мікросередовища подана в Таблиці 5.

Таблиця 5
Значущість груп факторів мікросередовища.

Конкуренти	0,45
Споживачі	0,45
Постачальники	0,1

На ринку банківських депозитів вітчизняні банки суттєво програють на фоні іноземних за рівнем банківського менеджменту та обслуговування клієнтів. Тому значущість цього фактору відповідає максимальній оцінці. Інтенсифікація конкуренції, доступність вітчизняного банківського ринку для іноземних установ та велика кількість потенційних вкладників банку також є досить суттєвими факторами. Недостовірність фінансової звітності вітчизняних підприємств та поява на українському ринку електронних систем по банківському забезпеченню впливають на визначений ринок, але порівняно з іншими факторами мікроринкового середовища мають меншу значущість. Відповідна оцінка значущості кожного фактору та їх загальна ринкова оцінка подані в Таблицях 6 і 7.

Таблиця 6

Таблиця факторів ринкових загроз мікросередовища.

Фактор	Значущість фактору	Значущість групи факторів	Ринкова оцінка	Альтернативний варіант розв'язання проблеми
Конкуренти Високий рівень іноземного банківського менеджменту на фоні низького національного рівня	10	0,45	4,5	Підвищення рівня національного банківського менеджменту за рахунок освіти і підвищення кваліфікації працівників за кордоном.
Інтенсифікація конкуренції серед комерційних банків на банківському ринку України	7	0,45	3,15	Позиціонування банку в свідомості споживача та створення особливого іміджу
Доступність українського ринку для іноземних банків	7	0,45	3,15	Реклама торгової марки
Споживачі Велика кількість потенційних вкладників банку	7	0,45	3,15	Підвищення доступності банківських послуг, розширення клієнтської бази
Недостовірність фінансової звітності вітчизняних підприємств	4	0,45	1,8	Підвищення ефективності роботи відділу кредитних ризиків

Таблиця 7

Таблиця факторів ринкових можливостей мікросередовища.

Фактор	Значущість фактору	Значущість групи факторів	Ринкова оцінка	Альтернативний варіант реалізації можливості
Споживачі Велика кількість потенційних вкладників банку	7	0,45	3,15	Підвищення доступності банківських послуг, розширення клієнтської бази
Постачальники Поява на українському ринку електронних систем по банківському забезпеченню	5	0,1	0,5	Підтримка контакту з розробниками програм щодо новинок в сфері банківських послуг

АНАЛІЗ ЗАГРОЗ ТА МОЖЛИВОСТЕЙ НА РИНКУ БАНКІВСЬКИХ ДЕПОЗИТІВ УКРАЇНИ

Отже, вітчизняні банківські установи мають урахувати фактори маркетингового середовища, уникати загрози і використовувати можливості в процесі прийняття управлінських рішень, розробки і просування нових банківських продуктів на ринку. Хоча на даному етапі розвитку української банківської системи національним комерційним банкам важко витримати конкуренцію з іноземними, грамотний підхід до вирішення маркетингової проблеми браку конкурентних переваг (впровадження нових видів послуг, активне заохочення потенційних клієнтів, масована пропагандистська кампанія) може дати позитивні результати у вигляді підвищення конкурентоспроможності вітчизняних банківських установ на ринку банківських депозитів.

Список літератури

1. Банки України. // Вісник НБУ. – 2004. - №2.-С. 45-57.
2. Вовчак О.Д. Банківська справа в Україні: стан, проблеми та перспективи розвитку. // Фінанси України. – 2003. - №10.-С. 118-125.
3. Джерело: Статистичний щорічник України за 2001 рік. / За ред. Осауленка О.Г. – К.: Техніка. – 2002.
4. Дробязко А. Тенденції розвитку банківського сектору України в умовах макроекономічного зростання 2000-2002 рр. // Банківська справа. – 2003. - №5.-С. 59-82.
5. Економому Н. Юргелевич С. Законодавство про банки та банківську діяльність – наближення законодавства України до законодавства Європейського Союзу. Матеріали круглого столу „Наближення банківського сектора України до вимог ЄС”. – К. 16 січня 2004 р.
6. Калейдоскоп подій. // Вісник НБУ. – 2004. - №3.-С. 40-41.
7. Коляда Т. Оподаткування процентних доходів за депозитами населення в банках.// Економіка України. – 2004. - №4.-С. 31-35.
8. Крупка М.І., Скаско О.І. Вплив оперативної банківської інформації на розвиток банківської системи України.// Вісник Національного Банку України. – 2001. - №4.-С. 107-110.
9. Лютий І.О. Депозитний ринок в інвестиційній політиці економічного зростання. // Фінанси України. – 2002. - №5.-С. 3-8.
10. Мазур І. Протидія функціонуванню тіньової діяльності в банківській системі. // Банківська справа. – 2003. - №4.С. 62-65.
11. Потійко Ю. Особливості бізнес-планування діяльності комерційного банку. // Вісник НБУ. – 2003. - №2.-С. 43-45.
12. Романенко Л.Ф. Ринок новітніх банківських технологій. //Фінанси України. – 2003. - №5.-С. 99-105.
13. Сива Т. В. Конкуренція на ринку банківських послуг. //Фінанси України. – 2002. - №7.-С. 127-132.
14. Старостина А.А. Маркетинговые исследования. – М.: Издательский дом «Вильямс», 2001. – 320с.
15. Трегуб Д.В. Тенденції розвитку сучасного ринку депозитів. //Фінанси України. – 2002. - №10.-С. 139-143.
16. Сайт Держкомстату України: www.ukrstat.gov.ua.

Поступило в редакцію 2 декабря 2004 г.